



## En levande stad

Downloaded from: <https://research.chalmers.se>, 2023-11-28 14:07 UTC

Citation for the original published paper (version of record):

Koch, D. (2018). En levande stad. PLAN, 2018(6-7): 49-67

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

## En levande stad

I februari i år rapporterade Handelns Utredningsinstitut (HUI) att det i Sverige fanns planer på 2,2 miljoner *nya* kvadratmeter köpcentrum – något som var en nedgång från tidigare beräknade 2,6 miljoner.<sup>1</sup> Av dessa förväntades i 2017 års rapportering 1,1 miljoner stå klara 2020. Detta i ett land som redan har bland de högsta antalet kvadratmeter köpcentrum per capita i världen.<sup>2</sup> Samtidigt går allt mer stadsplanering ut på att åstadkomma en mer 'levande stad' genom framförallt 'aktiva bottenvåningar', där det senare i nio fall av tio, om inte mer, betyder butiker, restauranger och caféer. Argumentation om socialt hållbara städer faller ofta in i samma typ av lösning, där 'stadsliv' likställs med livliga gator. Livliga gator likställs i sin tur med många människor på gator och torg, som löses med de verktyg som står till hands – handel. Många människor på gatorna framstår allt mer som mål snarare än medel. Det här är en bild som är svår att få ihop med en retorik om minskat resursutnyttjande och omställning av ekonomier inför en klimatsmart framtid. Det är också svårt att få ihop med mål om minskade klimatavtryck både från konsumtion och från andra livsmönster inklusive resande, och ambitiös argumentation för social och ekonomisk hållbarhet. Samtidigt vet vi att vi överkonsumerar jordens resurser i allt högre takt, att klimathotet växer sig allt starkare samt att globala sociala och ekonomiska orättvisor är dramatiska. Oavsett optimism kring effektiviserade produktionsprocesser, distribution och minskade utsläpp bör det åtminstone ringa några väckarklockor i sammanhanget.

I den här artikeln tänker jag mig resonera utifrån detta, och några valda utgångspunkter. För att kunna göra det kommer jag ta mig rätten att göra något orättvisa beskrivningar, förenklade tolkningar och vara selektiv i mina val av utgångspunkter. På många sätt är det i det närmaste en förhoppning att många läsare tycker att jag överdriver och vinklar snarare än tvärtom – ibland behöver det göras för att kunna förtydliga frågeställningar, utmaningar, och poänger. Det är helt enkelt meningen att utifrån några påtagliga hållbarhetsutmaningar vrida perspektivet på planerings- och stadsbyggnadsutmaningar vi står inför som kan verka övermäktiga men som jag är övertygad om är både fullt möjliga och nödvändiga att ta oss an, samtidigt som jag kommer röra mig på gränsen till naivitet i vissa delar för att kunna föra huvudargumentet framåt.<sup>3</sup> För den diskussionen kommer jag börja med att gå igenom några utgångspunkter, för att sen gå in på en till viss del teoretisk problemställning, för att övergå i en slags framtidsutmaning som jag hoppas och tror är inspirerande.<sup>4</sup>

1.

Hållbar stadsbyggnad är en global fråga. Jag kan inte se alternativ här, det finns inte något som heter social hållbarhet som inte är relaterad till en global situation – lika lite som det finns det i fråga om klimat eller ekonomi. En stadsbyggnad som bygger på sämre förhållanden i andra delar av världen för att fungera är inte hållbar, oavsett hur mycket den är energisnål, återvinner

vatten, värme och andra resurser, eller uppmanar till delningsekonomier och sparsam resursanvändning. Vi måste se och hantera problemet som framstår bortom önskvärd tydlighet i SCBs rapport *Handel och klimatgaser – statistik, räkenskaper, modeller och några tolkningar*: vi lever på ett sätt som är drar fördel av och till och med utnyttjar andra människors lägre levnadsstandard eller utsatta situation. I en 'kontrafaktisk studie' visar SCB här att utsläppen från svensk konsumtion är nära 40% högre än den skulle vara om det som konsumerades i Sverige också producerades i Sverige (Se diagram). Värt att notera är att den skillnaden då inte utgörs av utsläpp av transporter vilket man skulle kunna förvänta sig utan att skillnaden beror på utsläpp inom produktionen.<sup>5</sup>

Diagram 5.1 Beräknade totala utsläpp av inhemsk användning 2008-2013

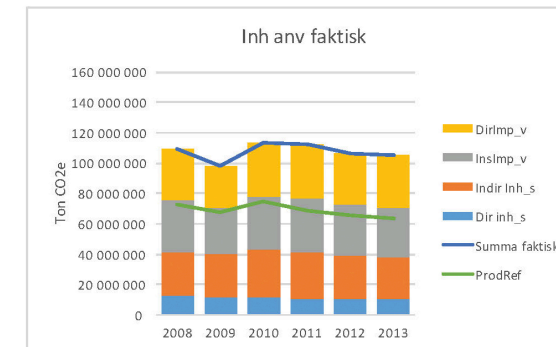


Diagram 5.2 Som om vi även importerar det vi själva annars producerar

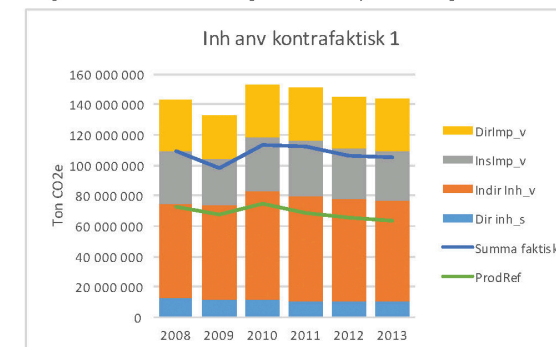
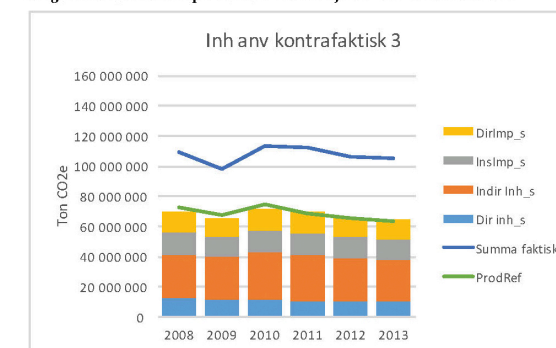


Diagram 5.4 Som om vi producerade ALLT själva – en sluten ekonomi



Figur konsumtion och utsläpp: Till vänster ett diagram av utsläpp från svensk konsumtion som helhet. I mitten utsläppsnivåer om vi importerade 'allt', och till höger om vi producerat 'allt' själva. Jämfört dagens situation är den där vi producerar allt själva betydligt lägre (drygt 60Kiloton CO2e (koldioxidekvivalenter) jämfört med drygt 100Kiloton CO2e). Ur SCB 2016, s. 17, 18 och 20.

Utsläppen från det vi konsumerar är alltså inte höga endast för att produktionen sker någon annanstans som leder till att de transporteras långt – utan för att de produceras någon annan stans där det kan göras billigare och, noterbart, med betydligt större klimatavtryck. Vad det betyder, är att det sker där lagar och regler tillåter större utsläpp och sämre förhållanden för de som arbetar i produktionen. Förutsättningen för vår relativa köpkraft (mängd materiell standard relativt inkomst) är alltså att vi exporterar problemet. Om liknande klimat- och arbetsregler (och inte minst löner) gällde på andra platser skulle tillverkning i andra länder bli mindre ekonomiskt gångbart, samtidigt som den materiella standarden för de som fick högre löner skulle kunna växa påtagligt. Omvänt kan det hävdas, att det finns en gräns för hur tydligt dessa förhållanden kan (tillåts) vara i vår närmiljö; också i den exporterade produktionsapparaten finns gränser för vad vi accepterar att svenska företag gör i andra länder – men vi konfronteras inte med det utom när det någon gång ibland rapporteras om.

## 2.

Också för medvetna konsumenter är det svårt att veta vad som är det mest miljövänliga. Hur svårt är det inte att bedöma vilket val som är mest klimatsmart mellan vardagliga produkter och mellan alternativ som samtliga är ekologiska och miljömärkta? Jag följde alldeles nyligen upp vilken apelsinjuice som är mest klimatsmart att dricka. Det visade sig att juiceskoncentrat från ekologiska odlingar i Brasilien var mest klimatsmart. Det vill säga om koncentratet framställdes där och inte senare i produktionskedjan, om det förpackades på plats i återvinningsbara förpackningar, om det fraktades via fraktskepp med stor fraktvolym, om hela frakten gick till Sverige och om den nationella distributionen var rimligt hanterad. Frågan är om det stämmer efter presidentvalet i Brasilien och de förutspådda förändringarna i hanteringen av regnskogsavverkning, utsläpp och klimatlösningar där. Vi kan få viss indikation med hjälp av olika märkningar som påvisar drägliga arbetsförhållanden och begränsad klimatpåverkan (jämfört andra produktionsmetoder), men det är ändå svårt att avgöra. Utöver att det är svårt att veta kring enskilda produkttyper och kan förändras relativt snabbt, är det som både Henri Lefebvre och Jean Baudrillard påvisar (byggt på Marxistisk teori) i princip omöjligt att idag se på varor vi köper hur mycket arbete och resurser som gått åt i dess produktion.<sup>6</sup> Hur många timmar har någon lagt på skjortan eller pennan? I vissa fall, kan de *som själva är skickliga på hantverket* avgöra om två väldigt lika väskor är en som framställts med handarbete och en som massproducerats, men för de flesta är det närmast omöjligt, och då har vi inte ens börjat fråga om arbetsförhållanden och resursspill.

Att det är svårt att avgöra vilken mängd arbete som gått in i en produkt genereras på ett antal olika sätt – allt ifrån produkternas design till tillverkningsprocesser till mångas ovana att tillverka de flesta typer av produkter till de flestas kollektivt ökande ovana att tillverka något över huvud taget.<sup>7</sup> Självklart är det viktigt att hålla i åtanke att det finns många också i Sverige som jobbar med tillverkning av olika slag inklusive men inte begränsat till vid fabriker och inom jordbruk, dock är det en strategiskt minskande del (fabriker flyttar utomlands) och både lokalt och globalt ökar åtskillnaden

mellan de som tillverkar och de som konsumerar.<sup>8</sup> Till viss del går det att hävda att det här handlar både om individuell erfarenhet och en kollektiv kunskap. Med det senare menas att det utöver enskilda personers direkta erfarenhet och sakkunskap är en fråga om huruvida produktion och tillverkning är närvarande i vår vardag eller inte, vilket den kan vara på många olika sätt inklusive möten med människor som sysslar med det. Också vad gäller det sista pågår en slags distansering: industriområden flyttas konsekvent ut och bort, både på lokal nivå inom samhällen, och på global nivå mellan länder. I de flesta städer i Sverige är en konsekvent utveckling att industriområden flyttas ut för att ge plats åt blandstad – i vilken tillverkning inte ingår. Det här är en dubbelsidig process där å ena sidan viss tillverkning flyttas av ekonomiska skäl, men där industrilokaler också tvingas bort för att ge plats för förtätning. En del flyttas inom kommun eller region, och annat flyttas globalt, till andra länder.<sup>9</sup>

## 3.

Parallellt - eller snarare som ett led i detta - styrs mer och mer av stadsbyggandet i den rikare delen av världen om till att handla om konsumtion. Här menar jag i bred bemärkelse; att uppleva kultur är också konsumtion, jämfört med att utöva.<sup>10</sup> Det gäller de flesta områden och de flesta aspekter. Man skulle kunna tro att stadsbyggare idag tror att vi medborgare mest har tråkigt och känner oss otrygga och därför behöver räddas av att förses med fritidsaktiviteter, som på grund av våran bristande kreativitet behöver komma i form av konsumtion, om så på caféer och butiker eller av kultur som andra producerat – eller varandras närvaro i form av 'livlighet'.<sup>11</sup> I den bilden ingår hur "aktiva bottenvåningar" tenderar att se ut i praktiken – där aktiva bottenvåningar är en benämning för att bottenvåningar innehåller något som direkt relaterar till gaturummet, till exempel genom att ha direkt in/utgång och ta emot besökare relativt frekvent, vilket kan ta sig många former, men i allt fler sammanhang tolkas som butiker eller caféer. De här livliga konsumtionsmiljöerna fungerar sedan också som svar på frågor om segregation och behov av mötesplatser, samtidigt som det är ganska tydligt att kvalitativa möten som kan leda till långsiktiga relationer eller förändrade tankesätt ställer krav på att det utöver folkrika platser för spontana och oförväntade möten i vardagen också finns platser för mer ingående och intensiva möten. De senare utgörs ofta av platser där det inte bara finns främlingar att möta, utan en situation, en rytm, en miljö, eller en aktivitet som möjliggör möten över sociala gränser.

Även om det är viktigt att helt enkelt se skillnader och diversitet i vardagen, att se olikheter och i detta bygga en slags offentlighet där en förståelse för samhällets diversitet och mångfald liksom en gryende förståelse för andra sätt att leva, behövs andra platser för djupare möten som ibland kan vara relativt livliga och ibland behöver vara avsides platser med lugn och ro eller avskildhet som främsta kvalitet – och det är framförallt när båda finns i konstruktiv kombination som staden kan skapa den palett av situationer som möjliggör såväl en bredare förståelse av diversitet och mångfald och möjlighet till sociala band över gränser. Självklart, rimligen, också genom hur olika verksamheter stödjer och genererar sådana möjligheter.<sup>12</sup> Hur många har skaffat sig en ny vän på den livligaste gatan – jämfört med

arbetsplatsen, skolan, parken, baren, nattklubben, teatern, fotbollsplanen, läktaren, och så vidare. Hur många har inte samtidigt byggt nya vänskaper genom att *först* ha sett dem i flyktiga sammanhang och sedan möta dem i en miljö där just den igenkänningen är det som gör början på en fördjupad relation möjlig? Samtidigt är det inte självklart att vänskap är målet; förståelse och medvetenhet om andra är också viktigt, men då är frågan inte bara om det är många närvarande, utan också vilka, och att vad som är möjligt att göra och uttrycka i sammanhanget. Oavsett vilken av dessa aspekter som lyfts fram, är det anmärkningsvärt hur ofta svaret på *hur* det ska åstadkommas är med just konsumtionsmöjligheter.

Som tydligast kan driften mot medborgaren som konsument exemplifieras med en diskussion som uppstod i en undervisningssituation förra hösten, då jag föreslog att det är skillnad på en stadsmiljö där om ett barn behöver en ny stol eller vill ha en leksak det är enkelt att tillsammans (föräldrar och barn) skapa detta – till exempel snickra en möbel eller spel – och en där det enda rimliga är att köpa en färdig möbel eller leksak. Jag var inte beredd på att det skulle leda till frågor om barnarbete, men även om det kan finnas många orsaker till det inklusive att jag kan ha varit otydlig i argumentationen, så är det ändå anmärkningsvärt att tanken leder dit istället för till kreativt samskapande, med de ytterligare effekter av sammanhållning, samarbete och i bästa (mest romantiska) fall en känsla av att själv ha skapat något roligt, viktigt eller användbart som kan växa fram där ur.

#### 4.

Bieffekterna av att allt mer utmaningar (indirekt) löses med konsumtion – även om det sker som ett verktyg att åstadkomma något som åstadkommer något som indirekt löser ett problem (till exempel trygghet) – känner vi väl till. Till och med i våra tätaste städer är en anmärkningsvärt låg andel av gatorna 'livliga' på det sätt som oftast illustreras i planer och tävlingar. Livliga 'dygnet runt' är ännu färre – och då har vi inte räknat in beroendet av inflöde från än mindre 'livliga' områden, såsom att Manhattans gatuliv är absolut beroende på kvadratmil av villaförorter runtom.<sup>13</sup> Det leder till transportsystem, leveranssystem, områden som tävlar med varandra om kunder, större köpcentrum som parasiterar på lokala centrum och på varandra, stora distributionscentraler, lastkajer, värmesystem, parkeringsplatser, omstigningsplatser, och en hel del annat som Koolhaas i en välkänd artikel kallat 'Junkspace'.<sup>14</sup> I nästan varje förslag om en 'levande stadsdel' med 'endast gågator' finns minst en biltunnel och ett par stora parkeringshus för att säkerställa att tillräckligt många människor kan ta sig till området för att hålla det levande tillräckligt ofta, och hålla de butiker som ska hålla livet levande levande. Även då lokalt underlag finns slår köpcentrumlogiken till: koncentrationen av konsumtion kräver större underlag än vad lokala tätheten tillåter (i rådande ekonomisk situation).

Trots att det ibland kan låta annorlunda, är vi relativt skickliga på att bygga 'levande stadsmiljöer', inom vissa snäva tolkningar av vad det är. John McMorrough menar att det är just det vi blivit skickliga på i till exempel köpcentrum, bland annat byggt på en viss tolkning och selektiv användning av Jane Jacobs teorier.<sup>15</sup> Det anmärkningsvärda är att vi blivit skickliga på det i att bygga dessa platser som bubblor, vare sig det är köpcentrum

eller stadsgator. Vi är betydligt mindre skickliga på att bygga kvalitativa, givande platser och både offentliga och privata rum i den absoluta majoritet av platser som *inte* kommer vara livliga på det här sättet, och där *inte* konsumtion kan lösa problemet – eller ens av rent materiellt-geometriska orsaker *kan* bli livliga, eftersom det finns ett begränsat antal människor med begränsad mängd tid som kan 'ge liv' åt platser i meningen 'tätbesökt'. Vi är anmärkningsvärt skickliga på att inte tala om vilka kvaliteter det är som gör alla dessa platser värdefulla, hur de framstår, hur de på bästa sätt behandlas i arkitektur och byggd miljö. Paradoxalt nog kan det nästan framstå som ett slags nödvång att få människor att befolka platser så att de kan upplevas som befolkade av andra människor – varpå möten mellan människor förvandlas från något socialt produktivt till en produkt att konsumera liksom många andra: 'livliga platser' som produkt och upplevelse snarare än gemenskap och social arena för demokratiskt och socialt utbyte och förhandling. Intrycket av gemenskap ersätter inte gemenskap i sig, utan frågan är huruvida gemenskap faktiskt finns där eller är ett framregiserat intryck. Det finns risker här att bilden av gemenskap i form av många människor på plats samtidigt får ersätta *både* förståelsen för den diversitet av gemenskaper som finns och är nödvändiga i en demokratisk och diversifierad stad och deras olika rumsliga förutsättningar, *och* de möjligheter som finns i att skapa möten genom att hantera och strukturera flöden och folkliv, liksom vad det kommunicerar om samhället i vilka sammanhang sådana olika möten sker.<sup>16</sup>

#### 5.

En del av problemet med konsumtion - i fråga om resurser - brukar ofta föreslås lösas med second-hand, delningsekonomier och framförallt återvinning. Här finns mycket att hämta,<sup>17</sup> men om vi tittar på återvinning så är det anmärkningsvärt ofta som det hanteras på samma sätt som tillverkning. I 'sämsta' fall får återvinningsstationer ta plats i stadsrummet; helst ska de vara relativt osynliga såsom i vakuumsystem där endast rör sticker upp för att ta hand om avfallet – som sedan transporteras någon annan stans för att omhändertas. Återigen där 'någon annanstans' i allt högre utsträckning bygger globala återvinningsekonomier inte ur resurshänseende, utan som profiterar på skillnader i arbetskostnader. Liksom vi inte kan se på en produkt hur mycket arbete som gått in i att skapa den, kan vi inte följa vilket arbete som går in i att återvinna den (eller var och av vem). Det osynliggörs för oss, och det osynliggörs avsiktligt.

I den mån återvinning därmed bidrar till minskad resursåtgång, har vi ingen möjlighet att se och förstå det, eller att följa vare sig specifika processer eller återvinning i allmänhet. Vi har svårt att förstå hur mycket av varor som kan återvinnas, eller hur processen ser ut – vilken typ av förpackning eller produkt är svår att återvinna? Går det att reparera eller byta ut delar? Steven Jackson diskuterar just reparation i sitt kapitel 'rethinking repair' där han särskilt tar upp vikten av att tänka om kring reparation, och delvis se det i högre del som något konstant i vår vardag – men också hur våra produkter är gjorda för att inte repareras.<sup>18</sup> Det handlar inte nödvändigtvis om att de *kan* repareras, utan både om hur de formges för att göra det svårare eller kräva mer expertis, och om att göra reparation mer

omständligt. Ett exempel som Jackson tar upp är mobiltelefoner, och hur Apple började använda skärmar som var klistrade mot glaset som gjorde det omöjligt att byta glas utan att byta i princip hela telefonen, men hur det slog tillbaka i protester och bojkotter så de återgick (i alla fall temporärt) till andra lösningar. Hur ser en stad ut som ser reparation (av alla slag) som ett naturligt inslag i vardagen? Något förvånande, kanske, är en av de vanligaste reparationsmöjligheterna i dagens svenska städer inte för att laga 'lågteknologiska' föremål, utan för just de mest avancerade tekniska objekten vi äger i form av framförallt telefoner men också läsplattor och datorer, medan möbelkonservatorer och – till exempel – tv-reparatörer mest är ett avlägset minne. Att reparera har fått ge plats för 'återvinna', vilket i praktiken för konsumenten är att förpassa till återvinningsstationen och köpa nytt. David Graeber går så långt som att hävda att vi är konsumenter av återvinningsideologin snarare än medvetna återvinnare och resursansvariga. Här avser Graeber i första hand att de är den roll vi tillskrivs och tränas till av hur återvinning hanteras, och att det finns en direkt parallell till hur produktion hanteras.<sup>19</sup> Det kan lätt fastna i en diskussion om globala ekonomier relativt individuellt ansvar, vilket är en viktig diskussion men inte en jag riktar in mig på här. I det här sammanhanget handlar det återigen om hur vi relaterar till både resurser och vår omvärld: kan vi tänka oss att laga skjortan, och om vi tänker oss det, vem lagar – och vilka kan i praktiken göra det? Återigen kan vi också relatera det hela till både specifika kunskaper (att sy, snickra, limma olika specifika föremål) och allmän relation till vår omvärld och om vi ser den som reparerbar och underhållbar eller som konsumerad.<sup>20</sup>

## 6.

Om ovan skisserade karikatyr är något vi utgår från i en diskussion om framtidens stad, vart tar det oss då? Jag avser inte här att framställa läget som dystopiskt. Som sagt i inledningen avser jag heller inte presentera en lösning. Men, jag är övertygad om att vi kan vända det till en hoppfull framtid. Låt oss tänka oss att även om vi inte naivt tror på globalt helt likställda löner och arbetsförutsättningar, så når vi en punkt då det inte riktigt längre finns låglöneland och höglöneland, i alla fall inte där det rör sig om dramatiska skillnader i lön för *samma arbete*. Om det också innebär rimliga löner och förhållanden för alla, oavsett var vi sätter gränsen, så kommer produktion av varor bli *relativt* sett dyrare. Om dramatiska skillnader i kostnad beroende på geografiskt läge försvinner, kommer den relativa effekten av transportkostnader att öka. Globala transportmönster skulle då förändras, förkortas, och effektiviseras-likasom det, för oss i den rika delen av världens globala importmönster skulle fördyras.

En sådan situation skulle leda till två saker: vi har inte råd att konsumera *lika mycket*, och den ekonomiska logiken (snarare än planeringsideologin) skulle gynna lokal produktion över global distribution för en långt större andel varor. Det skulle säkerligen förändra utbudet, och vi ska inte räkna bort effekter av automatisering av olika slag, men det skulle fortfarande röra sig om en helt annan situation. I en sådan situation blir den fråga som redan finns globalt också göra sig påmind lokalt: *om städer är bra miljöer för människor, så är de rimligen bra miljöer också för de som arbetar inom produktion*. Eller ska de som producerar sorteras in i andra städer

med 'sämre' livsmiljöer och tråkigare vardagsliv, eller 'sämre' livsmiljöer än andra? Det låter relativt orimligt som mål, oavsett vad som kan vara ekonomiskt gångbart idag. Ju mer vi kan ha *samma* miljöer för producent och konsument, desto mer stödjer vi en socialt hållbar utveckling, och högst troligtvis också en mer ekologiskt hållbar utveckling för klimatet, då (om inget dramatiskt sker) produktion skulle tvingas anpassas till att fungera i allmänmiljöer.

Låt gå att det här är en hypotetisk diskussion. Vi kan inte flytta en gruva för att lägga den på en bättre plats. Råvaror och odlings- och andra förutsättningar kommer fortfarande göra att det finns skillnader mellan vad som kan produceras var. Olika typer av objekt och produkter har en effektivitetsskala som skiljer sig, beroende på hur de produceras, av vem, och med vilka råvaror, deras livscykel, och så vidare. Lösningar som gör den ICT-teknik som ska stödja ett hållbart samhälle hållbar att producera, reparera och återvinna kan kräva dyra och stora anläggningar som därmed inte kan finnas hur lokalt som helst. Vi har en verklighet här och nu att hantera såväl kortsiktigt som långsiktigt.<sup>21</sup> Och så vidare. Det kvarstår ändå att med en mer rättvis socialt och ekonomiskt hållbar värld är produktionen mer lokal, och i den mån den utförs av människor som är del av det hållbara livet, sker den i långt högre utsträckning i samma miljöer som konsumtionen. Samma sak med reparation och återvinning. Det här är en möjlighet: om vi hittar sätt att göra dessa platser till positiva inslag i stadsbilden, så bidrar de minst lika mycket till 'aktiva bottenåringar' och 'stadsliv' som konsumtionsplatser gör. Förmodligen är det sammanlänkade utmaningar: skala, stadsbild, stadsliv, resurseffektivitet, hållbarhet.

Men utmaningen ligger djupare, och än mer utmanande. En del i det hela ligger i att utmana skillnaden mellan producent och konsument – att skapa och att använda. På vilket sätt kan detta omvärderas och omskapas? Hur bygger vi ett samhälle som samtidigt tillåter olika karriärer och kunskaper *och* integrerar olika typer av produktion, reparation, och skapande i fler människors vardag? Där, för att återvända till exemplet ovan, när ett barn vill ha en ny leksak är det lika rimligt att skapa en som att köpa en - och där samhället och staden är sådan att det inte bara är möjligt att göra specifikt det, utan där livet levs på ett sådant sätt att dels färdigheter finns, och staden och världen relateras till på ett sådant sätt att tankarna och vanorna leder ditåt.

Del av svaret kanske finns att hämta i Kate Sopers diskussion om alternativ hedonism.<sup>22</sup> Soper beskriver hur vi i den rika delen av världen anmärkningsvärt inte jobbar mindre idag än för femtio år sedan, utan snarare mer. För att kunna konsumera det som ska göra oss lyckliga (både i materiell standard och i till exempel resor och upplevelser) lägger vi mycket tid på att arbeta för att ha råd, samtidigt som mängden arbete gör oss stressade och trötta, som leder till att när vi väl är lediga orkar vi inte med så mycket annat än att konsumera (om så tv-serier, mat, eller annat). Att bygga ett bord blir en ansträngning istället för ett rimligt och inspirerande sätt att spendera fritiden. Eftersom detta samtidigt ökar våra kostnader, så måste vi jobba mer, och så vidare. Soper föreslår helt enkelt att vi ska jobba mindre, och att vi därigenom kan få *ökad* levnadsstandard om vi vänder oss från att mäta den i materiella termer till 'kvalitet'. Livskvalitet är självklart ett flyktigt begrepp där vi har olika upplevelser om vad kvalitet är, men som

ett generellt mönster är det relativt tydligt att hon har stora poänger i sin argumentation. Samtidigt bygger den på två utmaningar för hur vi planerar och bygger samhällen: dels hur vi hanterar en situation där människor konsumerar mindre, och därför platser för konsumtion inte är lämpliga svar på hur vi skapar ett rikt stadsliv i samma utsträckning, och dels hur vi hanterar hur en stad ser ut som erbjuder stora kvalitativa möjligheter som inte rör konsumtion. En stad där människor dessutom har *mer* snarare än *mindre* tid att vara ute i det offentliga rummet. Jag tror att åtminstone delvis är svaret redan givet.

Om vi återvänder till exemplet med förälder och barn som själva sam-skapar en stol eller en leksak, så är del i argumentet här att vi också behöver vända på själva grundtanken att 'produktion' är jobbigt, skitigt, negativt, frustrerande, i vägen, fult, och alla andra orsaker till att inte integrera den i vardagen och i vardagslivets stadsmiljö. Att själv 'tillverka' något kan vara en del i ett 'livligt stadsrum' – och tillverka kan nyanseras och breddas så att det inbegriper en mängd olika saker. Med risk för romantisering kan en tänka att många – kanske de flesta – vill vara kreativa och tycker om att skapa saker. Med mer tid och energi finns möjlighet att engagera sig mer i allehanda saker, inklusive att både konsumera och producera 'kultur' – men det handlar inte bara om att producera, utan att 'utöva' färdigheter och kunskaper som gör det möjligt att lösa behov och problem på produktiva och kreativa vis, och som möjliggör sådana aktiviteter i sig som kvalitativ 'fritid'. I princip kan vi här tala om allt från den som själv snickrar sin möbel till de som tillsammans spelar teater – traditionell produktion till traditionell kulturaktivitet. Båda kräver inte bara platser att göra, använda och visa upp – utan också platser att prova på, träna, och göra tillsammans, där det viktiga inte behöver vara att det kommer någon annan till del utan i att det ger kvalitet i livet åt de som utövar det. Sådan kunskap kräver möjlighet att träna och prova på, vilket kräver miljöer att träna och prova på i, vilket är en annan slags miljö än det mesta som byggs i dag och definitivt inte motsvaras av offentliga scener på torg eller liknande miljöer. Samtidigt får vi inte romantisera den här bilden allt för mycket heller; det är orimligt att alla i framtiden kommer vara sina egna producenter av flera skäl, inte minst i att de kunskaper och färdigheter som krävs är för omfattande och olika, liksom rimlighet och möjlighet att hantera resurser, teknologier, och så vidare. Inte ens i den mest romantiska drömmen kommer heller alla *vilja* göra det. Men frågan kvarstår hur en stadsmiljö som tillåter och uppmunt-rar det ser ut - en stadsmiljö som kanske också uppmuntrar och tillåter medborgare att förändra miljön i sig både tillfälligt och permanent.

I slutändan är det fullt möjligt att 'aktiva bottenåringar' är en del av lösningen - om de inkluderar platser för en mängd olika aktiviteter inklusive sådant som nämnts ovan och många andra slags rum och platser. Om de inkluderar avsides eller alternativa rum där subkulturer och demokratiska rörelser av olika slag kan växa och frodas som en del av ett diversifierat, demokratiskt samhälle.<sup>23</sup> Om de erbjuder möjligheten att inte bara sälja eller visa upp - till exempel - konst utan också att skapa och producera, vare sig det är för eget förverkligande eller för att senare visa. Och om de tillåts vara 'aktiva' på olika sätt, för olika syften, och i sina olika sammanhang. För att de ska kunna vara det behöver vi tänka om, undersöka nya möjligheter, och hitta nya balanser och formspråk.

En stad som tar hand om dessa utmaningar och inkluderar dem på ett kreativt vis ser påtagligt annorlunda ut än de flesta planer vi ser idag, men är inte historiskt främmande. Tvärtom har produktion alltid varit ett viktigt inslag i städer (och är så än idag, om än undandömd, eller i 'andra' städer). Det innebär *inte* att historicism är lösningen heller; den utmaning vi står inför kan inte lösas av någon historiskt existerande 'hållbar' stadsmodell - att lära av historien och kopiera är väsentligt olika saker. Utmaningen är att återintroducera den på ett sätt som fungerar för framtidens ekonomi och livsmönster, och på ett ur alla aspekter hållbart vis, och inte minst ett vis som är tillåtande och demokratiskt. Samtidigt som vi som sagt självklart behöver hantera utmaningar vi står inför här och nu, behöver vi lyfta blicken och se vartåt vi är och vill vara på väg. Alternativet är en död planet. Har det någonsin varit mer spännande, utmanande och roligt att jobba med planering och stadsbyggnad?

1. HUI rapporterar en inbromsning i etableringen bland annat beroende på konkurrens från e-handel. Det rapporteras också en inbromsning av vad som kallas 'handelsområden' med 20%, vilket är 350 000 kvadratmeter. Det vill säga en minskning från 1,75 miljoner kvadratmeter till 1,4 miljoner kvadratmeter – totalt en minskning till 3,6 miljoner nya kvadratmeter externhandel, 'aktiva bottenåringar' inte inräknade. *Köpcentrum* definieras som handelsplatser med minst fem butiker och över fem tusen kvadratmeter uthyrningsbar yta, *Handelsområden* som samlad volymhandel om minst fem butiker och 5 000 kvadratmeter uthyrningsbar yta. Det som skiljer de två typerna (utöver 'volymhandel') ligger i att i handelsområden sker rörelse mellan butiker utomhus, medan det i köpcentrum främst sker inomhus. Allt enligt HUIs rapportering: <http://www.hui.se/nyheter/fortsatt-inbromsning-for-kopcentrumprojekt> resp. <http://www.hui.se/nyheter/e-handeln-staller-okade-krav-pa-kopcentrumen>
2. *Fastighetstidningen* rapporterar det som högsta antalet kvadratmeter per capita 2015. Fastighetstidningen, 26 oktober 2015: "Sverige har flest kvadratmeter köpcentrum per capita". <http://fastighetstidningen.se/sverige-har-flest-kvadratmeter-kopcentrum-per-capita-i-europa/>
3. Artikeln utgör ett slags postkonstruerat råmanus för föreläsningen jag höll vid PLANs årliga konferens den 26:e oktober 2017 på ArkDes, "Plan nu formas framtiden", med titeln Har vi tillräcklig kunskap för att bygga en globalt hållbar framtid? Om städernas komplexitet och byggd form", här i avskalad och fokuserad version.
4. En mer djupgående diskussion om flera av frågorna i den här artikeln finns i Daniel Koch, 'On architectural space and modes of subjectivity: Producing material conditions for creative-productive activity' (*Urban Planning*, 3(3), 2018, s.70-82) respektive Daniel Koch, Ann Legeby och Ehsan Abshirini, 'Perspectives on culture: To witness, engage with, show and do in cities' (i Proceedings of the 11th International space syntax symposium, red. Teresa Heitor Miguel Serra, João Pinelo Silva, Maria Bacharel och Luisa Cannas da Silva, Lisbon: Instituto Superior Técnico, s.130.1-15).
5. Statistiska Centralbyrån, *Handel och klimatgaser – statistik, räkenskaper, modeller och några tolkningar* (Stockholm: SCB, 2016).
6. Lefebvre beskriver detta som en del i framväxten av 'abstract space', som också inbegriper övergång från handarbete till intellektuellt arbete (fritt översatt 'manual labour' resp. 'mental labour') och liknande förändringar; se Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Oxford: Blackwell, 1991 [1974]. Övers. Donald Nicholson-Smith). Baudrillard beskriver det som en del i framväxten av 'least marginal difference' och konsumtionsbeteenden som syftar till att bygga identitet; se Jean Baudrillard, *The Consumer Society: Myths and structures* (London: Sage 1998 [1970]).
7. Stephan Barthel, John Parker och Henrik Ernstson diskuterar hur det här också är ett resiliensproblem ur till exempel matförsörjningsperspektiv - kombinationen av att matproduktion, som alltid varit en viktig del av de flesta städer har minskat med ökat beroende av globala matförsörjningssystem som följd, och påföljande effekter av hur det kollektiva minnet och kunskapen om matproduktion börjat erodera; se Stephan Barthel, John Parker och Henrik Ernstson, 'Food and Green Space in Cities: A Resilience Lens on Gardens and Urban Environmental Movements' (*Urban Studies* 52(7), 2015, s.1321-1338).
8. Se t.ex. Leonardo Rosado, Yuliya Kalmykova och João Patricio, 'Urban Metabolism Profiles: An empirical analysis of the material flow characteristics of three metropolitan areas in Seden' (*Journal of Cleaner Production*, 126(10), 2016, s.206-217.) för skillnader mellan svenska storstäder.

9. Martina Fromhold-Eisebith och Martina Fuchs, 'Changing global-local dynamics of economic development? Coining the new conceptual framework for 'industrial transition?' (i *Industrial transition: New global-local patterns of production, work, and innovation*, red. Martina Fromhold-Eisenbith och Martina Fuchs, Farnham: Ashgate, 2012, s. 1–16). Vidare t.ex. Frank Schiller, Alexandra Penn, Angela Druckman, Lauren Basson och Kate Royston, 'Exploring space, exploiting opportunities: The case for analyzing space in industrial ecology'. (*Journal of Industrial Ecology*, 18(6), 2014, s.792–798). Jämför med Michel Foucault, 'Of other Spaces: Utopias and heterotopias' (*Lotus*, 48(9), 1986, [1984] s.9–17. Övers: Lotus)
10. Skillnaden diskuteras tydligt av Boris Groys i *Going public* (Berlin: Sternberg Press, 2010), liksom skillnaden i kunskapsformer, där Groys refererar till Aristoteles tredelning av konst i aethesis, poesis, och téchne – att uppleva, att vara kreativ, och att ha färdighet (i grovt förenklade drag, där kunskap i samtliga är viktigt för att kunna aktivt utöva konstnärskap).
11. Det är värt att notera, i ett sammanhang då dessa miljöer ibland sätts i en slags kontext av att vara 'traditionella stadskärnor', att i den mån städer uppstår ur ekonomi och handel - en sanning med modifikation men inte en oviktig faktor - så har den ekonomi och handel det rört sig om sällan handlat om 'konsumtion' i dagens bemärkelse. Den typen av konsumtion som vi idag kanske främst tänker på växte i sin nuvarande form fram under senindustrialismen—sena artonhundratalet och tidiga nittonhundratalet. I Sverige uppstod begreppet 'att shoppa' under samma period som en beteckning på en helt ny slags fritidssysselsättning, men initialt om halvt neurotiskt shoppingbeteende (hos kvinnor). Se t.ex. Mica Nava, *Modernity's Disavowal: Women, the city and the department store* (i *Modern Times: reflections on a century of English modernity*, red. Mica Nava och Alan O'Shea, London: Routledge, s. 38-76), Bosse Bergman, *Handelsplats, Shopping, Stadsliv: En historik om butiksformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering* (Stockholm: Symposion, 2003), vidare Mattias Kärrholm, *Retailing Space: Architecture, retail and the territorialisation of public space* (London: Routledge, 2012).
12. Se till exempel Ann Legeby, *Co-presence matters for society: Spatial configuration and social segregation* (Stockholm: KTH, 2013) för en djuplodande diskussion om möjligheter i att skapa möten mellan olikheter i det offentliga rummet, bland annat på torg och gator, i skolor, och i bibliotek, vidare utvecklat i till exempel Ann Legeby, Daniel Koch och Lars Marcus, *Jämlika livsvillkor – inspel till pågående översiktsplanarbete* (Stockholm: Stockholms Stad, 2016).
13. Det här innebär inte att vi inte kan bygga städer som stödjer ett rikare lokalt stadsliv, men balansen mellan inflöde och intensitet är viktig, på samma sätt som den tid som besökare eventuellt spenderar på platsen. Men balansen är också lokal i en slags geometri av antal människor, den tid de spenderar, och den mängd rum de förväntas befolka. Delvis diskuteras detta i såväl Jan Gehls arbete som inom space syntax men det finns tendenser i båda traditioner att fokusera på det mest intensiva i första hand både som mål och möjlighet; se Jan Gehl, *Life Between Buildings: Using public space*, 6th edition (Köpenhamn: Arkitektens förlag, 2006, övers. Jo Koch), Bill Hillier & Julienne Hanson, *The Social Logic of Space* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
14. Se Rem Koolhaas, 'Junkspace: The debris of modernization' (i *The Harvard Design School Guide to Shopping/Harvard Design School Project on the City 2*, red. Chuihua Judy Chung, Jefferey Inaba, Rem Koolhaas, och Sze Tsung Leong., Köln: Taschen, 2001, s.408-421),
15. Se John McMorrough, 'Good intentions: Jane Jacobs and after' (i *The Harvard Design School Guide to Shopping/Harvard Design School Project on the City 2*, red. Chuihua Judy Chung, Jefferey Inaba, Rem Koolhaas, och Sze Tsung Leong., Köln: Taschen, 2001, s.370-379). Vidare Jane Jacobs, *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Vintage, 1961)
16. Jämför med Claire Bishops kritik av relationell konst och risken att förväxla 'community' med 'immanent togetherness'; Claire Bishop, 'Antagonism and Relational Aesthetics' (*October 110*, Fall 2004, s. 51-79), vidare Daniel Koch, 'Memory, Porjection, Imagination: On challenges for observation and statistics based research (*Contour 2: Agents/Agency of Urbanity*, 2017, s.1-15).
17. Se t.ex. Karin Bradley, 'Kollektiv konsumtion: Från tvättstugor och bibliotek till klädoteck och allmänna kontor' (i *Det förflutna i framtidens stad: Tankar om kulturarv, konsumtion och hållbar stadsutveckling*, red. Krister Olsson och Daniel Nilsson, Lund: Nordic Academic Press, 2014, s.103-113),
18. Steven J. Jackson, 'Rethinking repair' (i *Media technologies: Es- says on communication, materiality and society*, red. T. Gillespie, P. Boczkowski, & K. Foot, Cambridge, MA: MIT Press, 2014, s.221–240). Se vidare t. ex. Peg Rawes, 'Architectural ecologies of care' (i *Relational architectural ecologies: Architecture, nature and subjectivity*, red. Peg Rawes, London: Routledge, 2013, s.40–55).
19. David Graeber, 'Afterword' (i *Economies of recycling: The global transformation of materials, values and social relations*, red. Catherine Alexander och Joshua Reno, London: Zed Books, 2012, s. 277–290).
20. Det är i ett sådant sammanhang som Catharina Gabrielsson kan beskriva underhåll, reparation, och andra sätt att ta hand om hemmet som ett slags motstånd mot konsumtionssamhället och kapitalismen. Om 'systemet' är underbyggt av att ersätta gamla, skadade och trasiga produkter med nya blir det vardagligt självklara i att ta hand om sin bostad en konstant påminnelse om en annan verklighet; se Catharina Gabrielsson, 'The critical potential of housework' (i *Architecture and feminisms: Ecologies, economies, technologies*, red. Hélène Frichot, Catharina Gabrielsson, och Helen Runting, London: Routledge, s.246–255).
21. Se till exempel Anders Björn och Michael Z. Hauschild, 'Absolute versus Relative Environmental Sustainability: What can the cradle-to-cradle and eco-efficiency concepts learn from each other?' (*Journal of Industrial Ecology*, 17(2), 2012, s.321-332).
22. Kate Soper, 'Beyond consumerism: Reflections on gender politics, pleasure, and sustainable consumption' (i *Relational architectural ecologies: Architecture, nature and subjectivity*, London: Routledge, 2013, s.127–138).
23. Jämför med hur J. Patrick Williams argumenterar för nödvändigheten av subkulturer för ett demokratiskt och dynamiskt samhälle. Om vi accepterar det, så innebär det också att det behöver finnas platser och rum där subkulturer kan växa och agera på sina villkor - i samspel med ett offentligt rum för alla. J. Patrick Williams, *Subcultural Theory: Traditions and concepts* (Cambridge, UK: Polity Press, 2011).